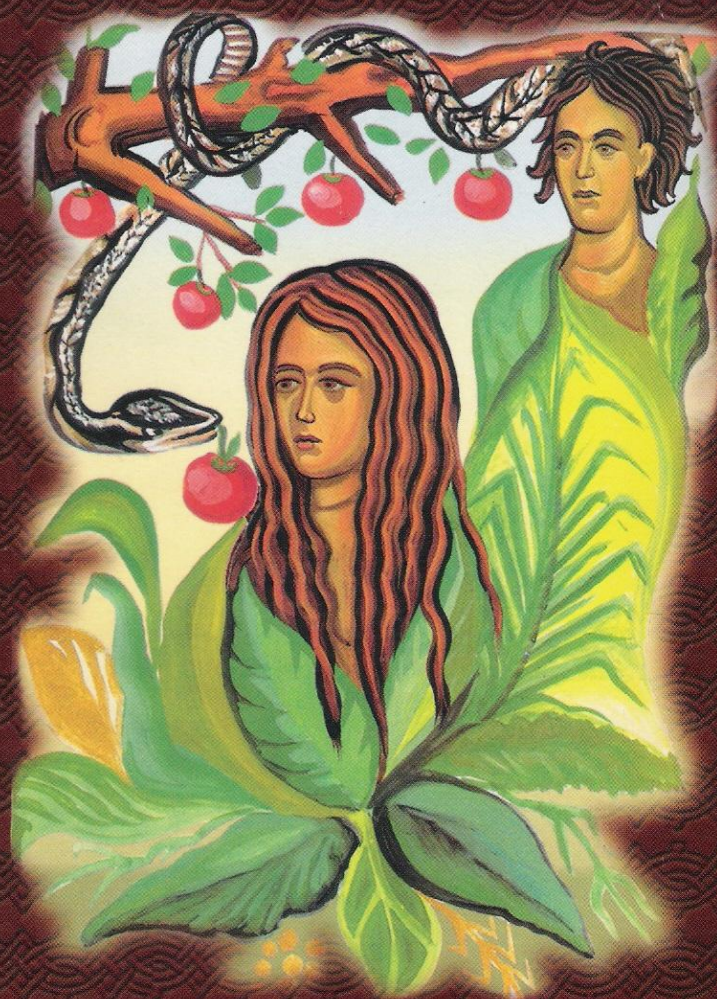

ПРАВОСЛАВНИ ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ

Всички книги в този сайт ги има свободно в интернет пространството на съответните сайтове, които съм посочила. Аз само съм ги събрала на едно място и преобразувала в различни формати, за да могат да се четат от различни устройства.

[Ако оценявате труда ми и харесвате сайта може да направите дарение.](#)

Професор протоиерей В. Зенковски

На прага на зрелостта

Беседи с юношите
по въпросите на пола

Издава манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“

НА ПРАГА НА ЗРЕЛОСТТА БЕСЕДИ С ЮНОШИТЕ ПО ВЪПРОСИТЕ НА ПОЛА

От професор протоиерей В.Зенковски

Превод от руски

Издава Славянобългарски манастир „Св. Вмчк. Георги Зограф”, Света Гора, Атон

Предговор към второ издание

При второто издание на книгата заглавието е малко изменено. Вместо предишното: „Беседи с юношите по въпросите на пола”, я нарекох: „На прага на зрелостта”. Не само заглавието претърпя изменение, но и самото съдържание на книгата е напълно преработено, написана е почти изцяло наново. Книжката е предназначена за тези, които работят с деца и юноши. Целта ѝ е да им предостави необходимия материал за беседите по трудната и отговорна тема за въпросите на пола. Без да претендирам за пълно обхващане на тези въпроси, аз се занимавам само със същественото в тях. Целта на книгата е да даде някои практически указания, като се опира на съвременното знание, и заедно с това да осветли засегнатите теми от християнска гледна точка.

Протоиерей В. Зенковски август 1953

ВЪВЕДЕНИЕ

Съвсем доскоро бе прието при беседите с младите хора темата за пола да се заобикаля, т.е. запознаването им с нея да става от случайни, често двусмислени източници. В същото време въпросите на пола отдавна заемат най-видно място в литературата, във вестниците и списанията, в театъра и киното. Рекламите и обявите (дори и на странични теми) се стремят да възбудят половото съзнание, да го раздразнят - нещо, от което не можем да избягаме. Без да преувеличаваме, може да кажем, че младите поколения днес, повече от всякога, са осъдени да бъдат въввлечени в тази незряла полова напрегнатост, характерна за нашето време. Ако е вярно, че полът винаги е мъчил хората, днес той ги мъчи с особена сила, или поне неспирно ги безпокои и потиска. Именно затова е важно да се помогне на младежта да се ориентира в тази област, да ѝ се помогне да намери правилния път в живота. Има един-единствен начин да се овладее играта на безсъзнателните сили в душата - те да се осветят в съзнанието спокойно и трезво, да си изясним смисъла и скритата динамика на тези явления. Задачата на настоящата книга е доколкото може да послужи в тази насока. Тук е много важно да възприемем мисълта, че не всичко, което в човека е „естествено”, т.е. онова, което възникна и зрее независимо от съзнанието ни, не винаги е естествено в пълния смисъл на думата. Та нали всевъзможните извращения се появяват съвсем „естествено”, но въпреки това те са не само извращения, а и винаги причина за тежки и

мъчителни заболявания. В това именно е и слепотата ни, че не се ориентираме веднага кое трябва да приемем като „естествено“ в истинския, здрав смисъл на думата, а кое, въпреки че се преживява като „естествено движение на душата“, вече е проява на болезнено отклонение, на душевно изкълчване. Колко хора се измъчват от излишни страдания поради това, че не са овладели навреме онази борба между светлината и сянката, правдата и неправдата, която започва още от ранна възраст... През нашия век се разви школа в психопатологията, която вижда главната причина на нервно-психическите заболявания в неправилно разбиране на половата дейност (без, разбира се, така наречените органични заболявания). Макар и преувеличено, не бива да се отрича огромната истина, изтъкната от посочената школа. Действително, нищо не е така важно да се знае при преценката за човека, както мястото, което заема в неговия /живот половата дейност; тук е ключът за основните, решаващи фактори на нашия живот.

Може да се запитаме, защо сферата на пола крие у себе си такава мъчителна тежота? Нали всички останали функции на нашето същество обикновено се развиват нормално и не предизвикват никакви усложнения в душата ни; само в сферата на пола тялото и душата са тъй дълбоко свързани, така неизследимо, почти тайнствено си влияят едно на друго, че благодарение на това тази сфера получава първостепенно значение в изграждането на нашия живот. Ще се постарам да осветлим достатъчно подробно този капитален въпрос. Засега ще подчертаем, че именно със сферата на пола в човека е свързано и най-тъмното и най-ужасното, но в същото време и най-светлото, и най-творческото у него. Владимир Соловьев навремето правилно е забелязал, че когато човек се намира във властта на ероса, тогава „и небето и адът с усилено внимание го следят“. Наистина ние или се извисяваме и просияваме от разгарящото се в човека, когато у него „играе“ полът, или падаме в същинска бездна от грях и престъпления. По такъв начин правилното изграждане на полови живот е задача, която не може да подмине нито един човек. Трябва твърдо да помним това и да не се отнасяме лекомислено, да не прибягваме до случайни, често двусмислени, а понякога - направо отвратителни материали, каквито изобилстват в нашето съвремие.

Голямото усложнение представлява фактът, че преживяванията на пола до голяма степен остават скрити за нас. Сякаш се нуждаят от психически полумрак, както вярно са описани в древната легенда за Психея и Амур. Това, впрочем, в една духовно здрава среда си има своето положително значение, но в условията на съвременния живот и особено в големите градове с техния душен, напрегнат живот, просмукан от различни отрови, споменатото обстоятелство получава отрицателно значение. Преди всичко това е свързано с преждевременното пробуждане на интереса към въпросите на пола, при това този интерес неминуемо усилва работата на въображението. Наистина младежта не страда от нищо друго така (а и само младежта ли?), както от усилената работа на въображението в сферата на пола, от онова тайно любопитство и вътрешно напрежение, които отслабват всякакъв самоконтрол. Нищо не ми изглежда така опасно, както това явление - именно поради факта, че болезненото развитие на въображението (французите го наричат *mythomanie*, митомания), nestеснявано от здравия смисъл, от

духовна трезвост, става причина за всякакви психически изкривявания. На почвата на външното премълчаване, от една страна, и изостреното вътрешно любопитство към темата на пола, от друга, в младата душа често пораства жаждата за раздразнение и възбуда на тази сфера, което твърде подкопава духовното и нервнопсихическо здраве.

Дълбоко съм убеден във възможността за такава духовна ориентация у младежта, която, без да потиска и изкривява нито едно естествено движение, може заедно с това да осигури здравето и развитието на всички сили в човека и да организира вътрешното равновесие в душата. Пътят на чистотата, за който става дума по-нататък не е утопия, нито наивност или оттегляне от живота, а обратно - той е път на здраво, трезво „устройство“ на тайнствения и творчески живот на пола у нас.

Трябва да имаме предвид, че не само интересите на здравето, но повече интересите на творчеството и за разкриването от личността на нейния вътрешен мир ни зоват към този път на чистота. Задача на настоящето изследване е да посочи, че пътят на чистотата, като изискване на моралното съзнание заедно с това се диктува и от цялото съвременно знание за човека. В дълбокото си желание да откликна на нашата младеж в най-трудния и съществен въпрос, който се изправя пред нея на прага на зрелостта, аз посвещавам тази книга на всички мои млади приятели, на които съм твърде задължен в своя живот.

ГЛАВА ПЪРВА

В миналото господстваше убеждението, че човекът е построен „хармонично“, т.е. че естественото удовлетворение на потребностите му само по себе си създава вътрешно равновесие, определя вътрешната хармония на всички функции. Това убеждение (което на времето си се отрази върху определяне задачите на възпитанието като задачи за „хармонично възпитание на всички сили в човека“) трябва да бъде признато за съвсем погрешно - преди всичко, понеже *човекът е устроен не хармонично, а йерархично. Това означава, че развитието на едни функции е в зависимост от развитието на други, че забавянето или, обратно, усиленото развитие на една функция се отразява пагубно на други.* Има първични, основни функции, има и вторични, производни. *Развитието на човека не показва едновременно, ритмично развитие на всички страни на съществуването му. Обратно, преобладаващи са аритмията, дисхармоничното несъответствие между едни и други страни.* Освен йерархията, в самото построение на човека съществува неравномерност и в значението, което имат различните функции в общото му развитие. Особено ясно това личи в значението, което имат болестите на едни или други органи. Така заболяванията на нервната система или нарушенията на сърдечната дейност могат да доведат човека до фатални последици, а болестите на кожата или зъбите, с редки изключения, изобщо не заплашват живота ни.

Разбира се, след като в човека съществува някакъв орган или има някаква функция, - те трябва да получат необходимото удовлетворение, но колкото органът или функцията у човека са по-висши, толкова е по-сложен и въпросът за тяхното удовлетворение или проява. С особена, с нищо несравнима сила това се извява именно в сферата на пола, която принадлежи към числото на основните и даже централни

сфери в човека. За да се ориентираме в сложността на живота на пола в човека, трябва да имаме пред вид огромната разлика между енергията на пола и половата енергия - те съвсем не са едно и също нещо. Под енергия на пола трябва да се разбира всичко онова, което се ражда от сферата на пола (и в тялото, и в душата), което общо взето съответства на понятието творческа сила в човека-Това понятие, въведено от цюрихския психолог К. Г. Юнг, означава издигане, преобразуване на половата енергия., а половата енергия е свързана с дейността на половите органи. Още от определението става ясно, че понятието енергия на пола е по-широко от понятието полова енергия; *действително не цялата енергия на пола преминава в полова енергия. По-голямата, може би най-значителната част от нея, някак подминава половата сфера и преминава в други сфери на съществуването ни.* На това се крепи огромното значение на половото въздържание, което освобождава енергията на пола(*Това понятие, въведено от цюрихския психолог К. Г. Юнг, означава издигане, преобразуване на половата енергия*). за творческото й използване във висшите форми на психическия живот. Понятието на съвременната ПСИХОЛОГИЯ „сублимация“ се състои именно в това, че *половата енергия може някак отново да преминава в общата енергия на пола и с това да се освобождава от връзка с дейността на половите органи.* Парадоксът на половата сфера сред другите функции в човека се състои в това, че *пълното полово въздържание, т.е. решителното отсъствие на удовлетворение на половата потребност, както се оказва, съвсем не разрушава живота на човека, а обратно - често става предпоставка за истински разцвет на висш творчески живот.*

Всичко казано дотук се опира на съвременното знание за човека и особено на данните на психопатологията, но същото учение за човека винаги е било утвърждавано и от християнството. Християнството не само е утвърдило принципа на моногамията, като решително е осъдило многоженството, не само е помогнало за хуманизацията на отношенията между мъжа и жената и ги е одухотворило, но и високо е издигнало идеята за девството. И в езическите религии може да се открие култ към девството при някои видове религиозни служения (да си припомним за весталките), но в християнството самият принцип на девството получава ново значение, именно поради новото, високо схващане за брака. От самото си създаване *християнството осъжда всяка погнуса от брака и освещава брачните отношения* (вж. чудото в Кана Галилейска, Йоан 2, 1-11) и създава тайнството бракосъчетание (венчание). *Поради това принципът на девството в християнството съвсем не се противопоставя на брака, а е успореден, макар и по-различен път на човека към Бога.* И по пътя на семейния живот и по пътя на девството човек може да върви към Бога и именно затова принципът на девството съдържа в себе си едно особено откровение за човека. Смисълът на това откровение ще ни се разкрие по-нататък, когато се заемем с въпроса за девството и монашеството, а сега ще подчертаем, че цялото съвременно познание за човека, в частност - медицината, също високо цени физическата чистота (т.е. чистота в сферата на пола), *физическата чистота е всепризната като благодатна почва за жизнения разцвет, като извор на духовна сила и здраве.*

В християнството обаче има още едно важно откровение за човека (също съвпадащо с вижданията на съвременната психопатология) - *за лечебна сила на изповедта*, в която ни се опрощават греховете. *Ако загубата на физическата чистота, нарушението на девствеността е невъзвратимо, то загубата на душевната чистота се възстановява чрез покаянието и изповедта.* Това е изключително важен факт от гледна точка на духовната хигиена и още повече е в интерес на моралното развитие на човека. Не бива загубата на душевната чистота да се смята за непоправима; греховете, извършени в младостта често от незнание, често поради лекомислие, не остават като тежко бреме за човека до края на дните му. *Трябва да признаем за дълбоко вредно заблуждението, че уж няма прошка за извършените грехове.* Колко млади хора поради това заблуждение изпадат в отчаяние и престават да се борят с лошите си наклонности или - и това дори се случва по-често, изпадат в цинизъм, присмиват се над светлото и чистото и в себе си, и в другите, защото нямат надежда за по-добро, не вярват в себе си, понеже не знаят, не познават онова, което дават на душата изповедта и прощаването на греховете. Невъзстановима е само физическата чистота (затова трябва по всякакъв начин да се избягва половият живот преди брака), а чистотата на душата, живата радост от творческото движение напред са възстановими, ако само се покаем за греховете си. В това е спасението ни от делата, и които са ни въвлекли невежеството и лекомислието.

А сега да проследим основните етапи в живота на пола и неговото развитие. Първите прояви на движението на пола в човека могат да се забележат много рано - дори може би през първата година от живота (тук обаче трябва да избягваме натрапчивите тълкувания на Фройд). До половото съзряване (при момчетата 11-13 г., у момчетата 12-14 г.) полът има, както е прието да се нарича, недиференциран характер. Телесните полови органи са съвсем слабо развити, цялото тяло има „ерогенен“ характер, т.е. може да служи за източник на полова възбуда. А половото съзряване се изразява в това, че на преден план излиза така наречената генитална зона, т.е. зоната, където са разположени телесните полови органи. Наистина и преди съзряването ерогенността на цялото тяло понякога създава преждевременен полов живот. Говоря за тайния порок у *подрастащите, които чрез дразнене на тялото и половите органи се стремят да достигнат до полого преживяване.* В действителност това е много дълбоко извращение на пола: *та нали смисълът на пола се състои в съединението със същество от другия пол.* Но заедно с преждевременното развитие на телесните полови органи често се наблюдава и преждевременно развитие на половата психика. Понякога даже девет годишни деца гледат порнографски снимки, пошла литература, вглеждат се с нездраво любопитство в живота на възрастните. В годините на половото съзряване всичко това се сменя с бурни прояви на нова сила, превземаща всецяло и тялото, и душата - започва да се развива с такава стремителност и напрежение, че това съвършено променя цялата духовна установка на детето¹. Особено важно е онова основно разделение в нашето

същество по това време, което намира своя израз в двата различни полюса на съзнанието. На една страна се съсредоточава *сексуалността*, която обхваща чисто телесната страна на пола, а също онези психически движения, които са свързани с тази страна. На другия полюс, като нещо обособено, а понякога и рязко отхвърлящо сексуалността, се проявява *еросът*, т.е. търсенето на любовта, привеждаща в движение цялата психика, цялата духовна същност, озаряваща душата с поетична мечта за любимото същество. И двете: и еросът и сексуалността, са все цъфтеж на пола в нас, но тяхното разединение и разделяне, а понякога и взаимното им отблъскване, достатъчно ясно разкриват сложността на пола като духовно-телесна сила. Полът в човека наистина е огън у него, хранещ се от онзи пламък, който гори в дълбочината на човека като сила на живота в него и този огън гори (макар и не с еднаква сила) и в сексуалните движения и в най-тънките прояви на ероса. *Тъкмо единството на източника на едното и на другото поставя остро и категорично въпроса за единството на тези две прояви на пола*; потребността за такова единство е заложена именно в това, че източникът на двете различни прояви на пола е един и същ. Тук сме изправени пред един закон в структурата на човека - *законът за целостта*, който се състои в това, че в човека необратимо и непреодолимо живее потребността за вътрешното съединение на сексуалността и движенията на любовта. Дори и най-развратените хора, които сякаш докрай са отишли само в чистата сексуалност, изпитват от време на време мъчителна тъга по любовта. И така, единната основа на пола се поляризира при съзряването - дава временно разделение на сексуалността и ероса. Сега да проследим развитието им в тази тяхна първична разделеност.

Половото съзряване локализира половата енергия в телесните органи и занапред телесната страна на пола придобива завършен и определен характер, излиза на първи план. По този начин се създава сексуалното съзнание. Това, което досега наричахме „сексуалност“, обхваща и обективното съзряване (развитието на половите органи) и самото съзнаване на сексуалните движения. Двете страни на сексуалността са много тясно свързани, може да се каже интимно, но при това сексуалното съзнание може да бъде размито и неясно (в което се състои психическата „чистота“ през този период преимуществено у момичетата, а понякога и при юношите). По силата на особеностите от физиолого-анатомичен характер на мъжкия организъм, сексуалното съзнание у юношите винаги е по-ярко и по-отчетливо. Именно затова работата на въображението у юношите е доста по-активна и ярка в сферата на пола и ако към това прибавим разговорите, които водят юношите помежду си, дори малките момченца, става ясна опасността от „замърсяване“ на тяхното въображение. Но независимо дали по-размито или по-определено работи сексуалното въображение, половото съзряване само по себе си предизвиква дълбоки промени в младото същество. Духовната промяна, която настъпва, е, че подрастващите, доскоро с увлечение отдали се на различни социални движения в душата (подражаване на възрастните, отдалечаване от семейството в средата на приятели и приятелки, развиване на външен авантюризъм, влюбеност в „герои“ и т.н.), сега се обръщат навътре към себе си, затварят се, често избягват общество, търсят „приятел“. *Отново, както в ранното си детство подрастващите стават егоцентрични, за*

първи път осъзнават своето „аз“ отделно или противопоставено спрямо обкръжаващите, осъзнават „личността“ в себе си. Изходна база на много душевни движения сега става сферата на „подсъзнанието“, която завладява душата, а съзнанието се справя с играта на тайните сили, зреещи в младото същество - оттук постоянните противоречия през този период: честата претенциозност, мечтателност, лесна раздразнимост, развитие на фантазията. Подрастващите често сами не знаят какво искат.

Развитието на сексуалността като такава, т.е. самото полово съзряване и развитието на сексуалното съзнание върви по описания начин през първите три-четири години, а след това придобива по-спокоен характер и престава да е източник на противоречиви душевни движения и безпокойства. Но през тези три-четири години на полово съзряване, наред с развитието на сексуалността се развива и потребността от любов, зрее еросът. Понякога тези две области (сексуалност и ерос) почти не се разделят една от друга (въпреки че пътищата им са различни), а понякога доста се разминават, дори като че си пречат. Както съществува чисто сексуално въображение, така и в областта на ероса въображението става могъща сила, която черпи най-вече от изкуството. Първоначално еросът се проявява в младежката замисленост, в меланхоличната мечтателност, търси храна за себе си в романите. Това въздействие на изкуството върху развитието на движенията на ероса много пъти е било изобразявано в литературата, при това за отбелязване е, че тази тема далеч не е изчерпана - толкова е дълбока и значителна. Във всеки случай всички знаят особеностите на този период, в течение на който еросът сякаш разтваря крилете си. *Момчетата искат да се „харесват“, започват усилено да се грижат за външността си, търсят общество на момчета, изобщо стават „малки жени“, влюбват се, започват да ревнуват и т.н. Момчетата пък напрегнато се стремят да изглеждат по-големи от годините си, подражават на онези, които им се струват ярки личности, също се влюбват (или играят на влюбеност). Изобщо, движенията на ероса в този първи период са плахи, срамежливи, сякаш търсят „препятствия“, зад които да се скрият, да прикрият от другите движението на ероса; външно погледнато, те са смешни, но често трогателни в свежестта си и почти винаги са наистина поетични. В „Първа любов“ Тургенев превъзходно е изобразил това. Именно тук ясно се вижда как тези първи пориви на любовта са чужди на сексуалността. Макар че сексуалността и еросът растат от един и същи корен и макар че по-късно потребността от сливането ще се прояви с изключителна сила, потребността от сливане на духовната любов и телесната близост, но засега двете течения се движат не само разделено, но нерядко и във взаимно отблъскване. Потребността от любов нерядко се преживява в рамките на чистата „спиритуалност“; по думите на руския поет: „само утрото на любовта е хубаво“. Тук, разбира се, няма никаква „погнуса“ от телесната страна; същността тук е в могъщата потребност за *идеализиране* на любимото същество, която е движеща сила на ероса и принадлежи към *числото на основните потребности на нашия дух. В това се състои огромното творческо значение на преживяванията от любовта - именно в тях и чрез тях израстват онези могъщи крила, които възнасят духа в горния свят. Няма светотатство в това, че любимото същество през това време изглежда като божество - това далеч не**

е риторика, а действително преживяване, характерно за „утрото на любовта“ и реализиращо в нас жаждата за безкрайност. Разбира се, по този път винаги ни чака и опасността от „донжуанизъм“, същността на който е, че Дон-Жуан търси именно „преживяванията“ от любовта, а не се стреми към предмета на любовта, т.е. не се отдава всецяло на любимото същество, но го захвърля, за да преживява наново „утрото на любовта“. Това преследване на нови и нови преживявания на любовта накрая става като проклятие за Дон Жуан, в това има някаква „омагьосана безкрайност“, гонитба на призраци, т.е. реална любима жена не удовлетворява Дон Жуан. Впрочем, в онова тълкуване на донжуанизма, което дава Алексей Толстой в своя „Дон Жуан“, може да видим известна (разбира се, изкуствена) апология на това явление. Но вярното е, че движенията на ероса наистина са продиктувани от духовна потребност, т.е. от потребност за идеал. Именно поради това е възможно движенията на ероса да са чужди на всякакъв елемент на сексуалност. На тази тема Владимир Соловьев е написал забележителен етюд „За смисъла на любовта“, който след Платоновия „Пир“ е единственото гениално творение в световната литература по философията на ероса.

Шопенхауер с присъщата си острота на мисълта утвърждавал, че движенията на ероса са само „смокинови листа“, с които съзнанието ни закрива от себе си истинския смисъл на любовта, който уж бил просто в половото сближаване. Това презрително означаване движенията на ероса като „смокинови листенца“ е не само лъжливо, именно то напълно преобръща съотношенията на двете страни в сферата на пола. Движенията на ероса не само че не са „смокинови листенца“, но именно те образуват същинския корен на цялото, а сексуалността пък е само *транскрипция в телесната област на онова, което изхожда от търсенията на любовта.* Последната същност на пола именно се състои в търсенето на любовта, което е център и основа на онзи огън, който гори в човека; а сексуалността е само израз в телесната сфера на тези вътрешни движения. Както поначало тялото е инструмент на душата (и в този смисъл справедливо може да се нарече част от душата, а не обратното), така сексуалността само предава и изразява онова, което се разгаря в душата, като инструментът, който със звуците си предава мелодията, свирена на него. Действително има такива форми на влюбеност, които сякаш оправдават мисълта на Шопенхауер, в които пулсът на сексуалността бие твърде силно, ала това най-малко от всичко е типично за младата възраст и винаги свидетелства за нарушаване на нормалното съотношение между сексуалността-и ероса. Прословутият Sex Appeal (сексапил) е, разбира се, реално явление, но винаги е свързан с нездрава психология - и за двете страни.

За да разберем до края съотношението между сексуалността и движението на ероса, да разберем временното им разделяне и заедно с това дълбокото им вътрешно единство, трябва да се съобразим с един закон на психологията, който аз наричам закон за „двойното изразяване на чувството“. Същината на този закон, установен първоначално за сферата на чувствата, но имащ по-общо значение в съвременното учение за човека, е, че всички движения на чувствата и всички дълбоки вълнения, изхождащи от самите недра на човешкото същество, търсят *двоен* израз - телесен и психически (по-добре е да се каже физически и

душевно-духовен). Като пример за това двойно изразяване може да послужи всяко чувство, дори да вземем страха - това, което преживяваме като страх, се изразява в ред телесни сътресения (обща телесна подтиснатост, стигаща до сърцебиене, загуба на съзнание, бледост, треперене на крайниците, спадане на гласа и т.н.), но едновременно по своите си закони се разлива и психическа вълна, която предизвиква определени преживявания на страха (напрегнатост, чувство на ужас, психическа депресия, понякога достигаща до отслабване на паметта и волята, обърканост). Тази психическа вълна търси своя „израз“ чрез работата на въображението (което добре е забелязано в поговорката „на страха очите са големи“), а чрез въображението влияе на целия ни духовен състав. Но същината на посочения закон е не само в констатацията на двойното изразяване на чувствата или на дълбоките душевни движения, а още, че един израз (напр. телесният) *не заменя* друг (душевно-духовния), *не може и да се замени от него*. Това се проявява с пълна сила, когато един израз (напр. телесното чувство) е стеснен или подтиснат: в такъв случай неговата енергия не отива в друг израз (напр. в душевно-духовен) - потиснатостта на единия израз определя потиснатостта и на другия. На Фройд принадлежи откритието, че подсъзнанието ни таи в себе си редица такива „комплекси“ - желаниа, преживявания, изместени в дълбочината на съществуването ни.

Ако се обърнем към областта на пола в светлината на закона за двойното изразяване, лесно ще разберем, че *сексуалността и еросът нормално трябва да се развиват успоредно, като взаимно се обогатяват, но без едното да заменя другото*. Говорим за нормалните прояви на живота на пола и това „разпадане“, тази разделеност на сексуалността и ероса, за която ставаше дума по-горе и която може да назовем „естествена болест“ на периода на съзряване, е свързана именно с взаимната независимост и неизбежност и на двете прояви на живота на пола. В следващата глава ще се убедим, че естественото за юношеството разминаване на сексуалността и ероса все пак е болест, дефект, че именно в семейството, в брачния живот се възстановява целостта и единството в тази сфера. А в периода на юношеството, когато още протича половото съзряване, с известна самостоятелност се изявява както сексуалността (включваща, както видяхме и сексуалното съзнание, и сексуалното въображение), така и еросът, като поражда редица нови, творчески движения, в чиято дълбочина се открива перспективата на високи духовни явления. На този факт си струва да спрем вниманието си.

Когато в човешкото сърце се разгаря любовта, онзи, към когото с любов е устремено сърцето, целият свети с някакво сияние. Всичко на света отстъпва на по-заден план, става второстепенно - всецяло, понякога до екстаз, душата е потопена в съзерцание на любимото същество, което отсега нататък заема сякаш централно място в света. И най-сухите и твърди хора се променят, когато в тях пламне любовта, душата омеква и се радва, сякаш ѝ израстват крила. Човекът, обичан от някого, външно с нищо не изглежда по-добър, по-красив от другите, но за любещия поглед той изглежда единствен, несравним, незаменим. Това е „иде-ализацията“, за която вече споменахме. Смисълът на тази идеализация е, че през външната обвивка ние, в светлината на любовта виждаме скритата за другите идеална страна, която я има във всеки един човек като образ Божий,

скрит, а понякога и подтиснат от външната обвивка - „характера" (*който винаги е нещо вторично в човека, а не неговата „същина"*). Своеобразието, цялата сила на погледа на любовта е, че чрез нея ние сякаш се докосваме до красотата в човека, скрита и неизразена; не можем да се откъснем от нея - бихме искали винаги и във всичко да бъдем с любимия човек. Когато пламва любовта, всичко друго остава на второ място; тогава само едно нещо е важно, само едно ни е мило и драго - да бъдем с любимия човек и всичко, което ни отделя или отдалечава от него ни дразни. В тези преживявания на любовта, разбира се, още няма навлизане в реалната безкрайност (колко пъти се случва огънят на любовта скоро да угасне в душата на човека!), ала в тях се открива перспективата на безкрая; сякаш навлизаме в сферата на вечното битие, пълно със светлина и живот и извън него всичко ни изглежда едва мъждукащо и ненужно.

Душата, която поне веднъж е пила от тази чаша, запазва завинаги това изживяване на душевен подем, преживяването на неговата преобразуваща, творческа сила. Действително, душата сякаш пее, цяла е потопена в изразимата само музикално сладост от пребиваването в лъчите на вечността, в живота усещане на сферата на абсолюта.

Когато в младата душа започне да „играе" полът, енергията на пола едновременно преминава, от една страна, в полова енергия, а, от друга страна, се развива макар и смътно, ала искрено желание и търсене на блажен, щастлив живот, който се открива в любовта. Едното е неотделимо от другото, едното не отстранява другото, *но центърът на тежестта в „играта" на пола все пак не е върху сексуалността, а в ероса*. Трябва докрай да се разбере и премисли горният факт, за да усвоим смисъла на това, което означава полът в човека, в цялата му дълбочина, в огнената му, творческа стихия. Именно в движенията на ероса, в поривите на любовта душата изпитва дълбока необходимост да излезе от пределите на своята личност, за да достигне пълното съединение с любимото същество. *Потребността именно от любов свидетелства за невъзможността да се затвориш в себе си - в любовта се преодоляват естествените рамки на индивидуалността и се разкъсва „естествената" ѝ обвивка*. Заради това в поривите на любовта човек се чувства обременен сам от себе си; да се затвориш в себе си, именно в светлината на любовта, означава да осъдиш себе си на самота, да се окажеш в метафизична празнота. Затова душата ни неуморно търси да заобича някого, *за да намери в любимия опорна точка, да намери смисъл на своето съществуване*. А онази сила на поетичното въображение, присъща на любовта и по силата на която ние „идеализираме" любимия човек, не се явява никакъв „придатък" или действие на фантазията, а напротив, в нея се разкрива дълбока жажда от духовен порядък, жаждата за абсолютното битие. Тук е уместно да отбележим, че всички видове любов, които са присъщи на човешката душа, всички са от един и същи извор: любов - съжаление, любов - благоговение, макар да нямат нищо общо с любовта, раждаща се от дълбочината на пола, но всички тези видове любов не случайно носят едно и също име: всичко това е любов, това е излизане от пределите на собственото аз, устремяване към този, когото ние обичаме с любов, полова, или с любов - съжаление, или с любов - благоговение. Без да развиваме тази тема, ще отбележим обаче, че очевидно самият живот на човешкия дух се и състои в любовта: *тайната на всяка*

личност е тайна за това как, с каква дълбочина човек търси любовта и обича. Любовта към майката, към сестрата, към жената, колкото и дълбоко различни да са те, все пак това е един и същи живот на духа. Тъй като човекът е създаден по закона на „половия диморфизъм“, т.е. принадлежи или към мъжкия или към женския пол, този полов диморфизъм поема от дълбочините на духа в себе си онази исконна потребност от любов, която е същността на човека. Именно затова в сферата на пола - любовта, основното значение принадлежи на ероса, а сексуалността е само телесен израз на същото това движение на любовта. От това, впрочем, става ясно защо колкото е по-дълбоко горенето на любовта, толкова по-слаба е сексуалността. Затова любовта тъй често спасява (особено в младите години) от натиска на сексуалността: любовта носи със себе си едно благоухание, което очиства човека, освобождава го от сексуалното безпокойство.

Ала раздвоението на сексуалността и еросът, присъщо най-вече за периода на съзряване, все пак е преходно състояние. Полът в човека е по-дълбок от различията на тялото и душата, той е свързан с онази точка в човека, където е заложена цялостната му основа, но пробуждането на пола, половото съзряване го поляризира. Тази поляризация, това разминаване (на повърхността) на сексуалността и ероса е „болест на растежа“ и изисква постепенното възстановяване на изначалната цялост. Поради това животът на пола може да намери истинския си израз само в семейния живот и извън него нормален живот на пола е неосъществим. Тук не говорим за девството и в частност за монашеството, което е особен път в „устройването“ на пола; за това ще говорим по-нататък. Нормалният, обичайният път на човека го води към създаване на семейство и всеки добрачен или извънбрачен полов живот не може да няма тежки последствия за нервнопсихичното и духовното му здраве. Удовлетворението на сексуалните желания извън онова вътрешно окриляне, каквото ни се дава в любовта, е извращение и изкривяване на закона за цялост и единство, заложен в душата ни. *Изобщо раздвояването на сексуалността и ероса, естествено само за периода на половото съзряване, по-нататък се превръща в тежък грях по отношение на самия себе си.* Пред всеки е отворен пътят за правилно и здраво устройване живота на пола - пътят на семейството, и колкото по-рано юношите и девойките встъпват в брак, толкова по-леко им се отдава вътрешната хармония в тяхното същество. Разбира се, в брака се явяват други, нови затруднения, за това тепърва ще говорим, но понеже задачата е да се даде нормално разрешаване на всичките потребности, които израстват на дълбините на пола, трябва да признаем, че извън семейството това е невъзможно.

ГЛАВА ВТОРА

Семейството и брачният живот дават нормално разрешение на всички потребности и стремежи, които са свързани у нас с пола. Действително, в наши дни семейният живот стана много труден - най-вече заради икономическите трудности, които изключително тежко лягат върху семейния живот и отдавна вече създават много тежка и сложна за живота на народите семейна криза. Обаче би било невярно кризата на семейството да се свежда само до икономическата

страна; за жалост тази криза е далеч по-сложно явление. Сега няма да навлизаме в този въпрос, тъй като за нас същественото е да отбележим, че в брака животът на пола намира своето здраво и жизнено разрешение. Другояче казано, от това трудно, а често и мъчително състояние, в което пребивават юношите и девойките, единственият верен и здрав път се открива в брака. И ако по едни или други причини той е невъзможен или е затруднен, въпреки това извън брака няма никакъв изход, няма здрав полов живот - той ще бъде не само отклонение от нормалното, нарушаване на здравето, но неизбежно ще се превърне в извращение, разстройващо самите основи на нашата личност.

Брачният живот има три страни - биологична, социална и духовна, и всичките те не са ни дадени просто така - едната редом с другата, но при нормални условия образуват цялостно единство. Онова раздвоение на сексуалността и еросът, което у подрастващите показва разстройство в сферата на пола в онзи преходен период, тук не само че напълно изчезва (говоря, разбира се, за нормалното семейство), не само се създава вътрешната им съподчиненост, но в цялото им единство става източник на нови сили, разкрива нов път в живота. Свети апостол Павел има забележителни думи за брака, от които ще приведем само началото: „*Тази тайна* (т.е. тайната на брака) - казва апостол Павел, *е велика.*“ А тя се проявява само там, където вече напълно е преодоляно раздвоението между сексуалността и ероса. Където по някакви причини раздвоението все още се е запазило или където се извява само едната страна (разбира се, особено често именно сексуалността), там не само че не се разкрива „великата тайна“ на брака, но се изкривява и неговия смисъл, потъпква се най-свещеното и дълбокото у хората и се извращава нормалния път на човека. *Неправилно е да отъждествяваме чистата сексуалност с „животинската“ страна в човека* (у животните не съществува никакво разделение на сексуалността и ероса; въпреки че еросът при тях е много елементарен, но, както още Дарвин е показал, играе голяма роля в живота на животните, обаче във вътрешната неразделност със сексуалността), но доколкото тази терминология се е утвърдила, може да я ползваме. Затова може да кажем: едностранчивата проява на пола в „животинската“ му страна съвсем не разкрива онова, което се съдържа в брака, обеднява отношенията между съпрузите и влече след себе си угасване на висшите сили в човека. *А наред с другото, в брака наистина се хранят висшите ни движения, разцъфтяват най-хубавите сили у нас.*

Онези, които встъпват в брак чисти, целомъдрени, за пръв път в брака постигат тайната на телесното единство и от това в душата им се ражда ново, благоговейно отношение към тялото на другия, което става сякаш свещено и свято. Както сочи животът, именно от телесното сближаване в брака (в нормални условия) в душата разцъфва дълбоко, светло и радостно чувство на любов един към друг, нежно поклонение и дълбоко чувство на неразделност. Именно тук, в този пункт, опитно се познава правдата на моногамията (еднобрачието) и цялата неправда на разводите. Мъжът и жената могат да принадлежат само един на друг, и това е оформено в съзнанието ни не само като изискване на обществения морал, опазващ семейното огнище, но и като една повеля и дълбока тайна, постигана в брака. Половото сближаване не само не може да бъде отделено от другите видове единение, но самото то създава и формира завършената цялост

на всички взаимни отношения. Когато между мъжът и жената цъфти любовта, тя сияе във всичко и всичко завладява. И най-малката дисхармония през това време се преживява много болезнено: невнимателност, небрежност, равнодушие - даже в най-нищожните дреболии, предизвиква скръб, тревога, мъчи и обижда. А когато се появят признаците на заченатото дете, тогава отношенията между мъжа и жената укрепват още повече в любовта към бъдещото детенце, в благоговейния трепет пред тайната на появата на нов човек в света чрез близостта на мъжа и жената. Деликатността и чистотата на взаимната любов не само не стоят извън телесното сближаване, но обратното - от него се хранят и няма нищо по-добро от дълбоката нежност, която разцъфтява само в брака и чийто смисъл се съдържа в живото чувство на взаимно допълване един другия. Изчезва чувството за своето „аз“ като отделен човек –и в големите неща, и във вътрешния свят, и във външните дела, и мъжът, и жената чувстват себе си само като част от едно общо цяло - един без другия не желаят да преживяват нищо като разрыв в това цялостно единство. Това далеч не е някакво тържество на сантименталността, както иронично е представено от Гогол в образите на Афанасий Иванович и Пулхерия Ивановна („Старосветские помещики“). Здравата и нормална любов между мъжа и жената не само не се нуждае от егоистично отделяне от другите, но напротив - създава особена чувствителност към другите хора. Нежната загриженост на мъжа и жената един към друг неволно и естествено създава същата такава нежна грижа за другите хора: отхвърлили в семейството силата на егоизма си, и мъжът, и жената, всеки един от тях стават в сърцето си открити за всички хора. *От благата свързаност един с друг и у двамата съпрузи се поражда социалният усет - оттук и огромното значение на семейството за развитието на социалните отношения.* От външния и повърхностен наблюдател тази грамадна сила на социалната творческа насоченост на семейството към света е прикрита (особено в наше време) от икономическата отделеност на всяко едно семейство. Суровите социални и икономически условия превръщат всяко семейство в затворен свят, създават истински семеен егоизъм. Това са все следствия от влиянието на външните условия, непозволяващи да се разгърнат онези социални творчески движения, които се раждат от дълбочината на семейния живот. И все пак независимо от силата на икономическите и социалните пречки, като източник на топлината, която побеждава студа на социалните отношения, омокотява ги и ги насочва към „братството“ (уподобявайки обществените отношения също на семейство) се явява онази топлина, натрупвана в самата основа на семейния живот.

Тайната на семейството, за която говори свети апостол Павел, е изобщо тайна на духовното *разширяване*, което се ражда от самите недра на семейния живот. Действително най-дълбокото значение тук има раждането на деца, което не само носи радост със себе си, но и реализира чувството за „пълнота“, тъй ярко присъстващо, когато мъжът и жената стават „родители“; появата на деца в семейството *наистина е реално навлизане в сферата на безкрайното битие*. От поколение към поколение, от родители към деца, на които предстои, като им дойде времето, също да станат „родители“, се простира непрекъснатото единство на човечеството. Семейството се явява като живо свидетелство, жива проява на

безкрайността, която до преди преобращението на цялото творение при второто пришествие на Христа Спасителя засега се разкрива само в порядъка на времето, т.е. в смяната на едно поколение с друго. Това влизане в реалната безкрайност, дарувана на човешките същества, познаваме всички ние, когато сме били деца, обкръжени освен от родители, и с лели и чичовци, баби и дядовци. И именно, че това е безкрайност на земята, тя ни приближава до другата безкрайност - до абсолютния живот, с чиято светлина свети самият свят - до света Троица. Именно чрез семейството и само чрез това, което то носи в себе си, може да се приближим до тайната на света Троица, към тайните на Троичното Божие Битие, Което същевременно е Единство. В такъв смисъл за семейството се казва, че то е „малка църква“ - в него присъства Бог, семейството става клетчица от църковния организъм, т.е. от тялото Христово. Затова в здравето, правилното семейство в човека разцъфтява духовната му страна. Като една „домашна църква“ (според изказа на апостол Павел) семейството живее с благодатната сила, дарувана му от Бога. Тук е уместно да отбележим, че въпреки постоянните трудности, възникващи в семейството заради външните (предимно икономическите) условия, Църквата не повтаря за същите съпрузи тайнството бракосъчетание (както се повтарят Тайнствата Покаяние и свето Причастие). Благодатта, дарувана в брака, никога не може да бъде изчерпана, тя винаги пребивава в семейството и със семейството. Благоуханието на такова християнско семейство, непобедимата му духовна сила сияят не само вътре в семейството, но излизат и извън пределите му. Онези, на които не е било дадено да имат свое семейство, обикновено духовно се сгряват край чуждо семейство и може би именно на такива самотни хора е дадено да виждат и преживяват цялата велика правда, цялата удивителна тайна на семейството - дори повече от тези, които имат свое семейство.

Но дори и в този свой висш цъфтеж семейството остава едно цяло. В семейния живот няма отделни сфери - отделна телесна, социална, духовна близост; в него всичко е свързано много вътрешно и интимно и каквато и да е болка в една от страните дава отражение доста чувствително и в другите сфери. Семейството е нормалното разкриване на тайната на пола в нас; за семейство и за семеен живот ни е даден полът, цялото му богатство, неизследимата му пълнота и сила за първи път се разкриват в семейството като негов висш цъфтеж и израз. И по друг начин може да изразим това: извън семейния живот няма и не може да има живот на пола, там той може да бъде само неправилен, изкривяващ природата ни и нарушаващ законите на живота. Пътят на добрачната чистота е не само изискване на обществения морал, охраняващ семейството, но се диктува и от самата природа на човека. Добрачният полов живот е просто едностранчив и поради това извратен израз на пола и застрашава душата с опустошаване и с изкривяване на вътрешното ѝ устройство. По-нататък ще говорим за това, а сега да се върнем на въпроса за семейството, и в частност към социалната му страна. Семейството представлява социална единица - в него точно действа принципът всички за един и един за всички. Ако някой в семейството е болен, средствата на цялото семейство се харчат за болестта на единия и на никого не минава през ума, че това е неправилно. В семейството може и да няма „обща каса“ (ако няколко членове на семейството печелят), но същността на онзи порядък, който

съществува в семейството от това не се поколебава. Това социално единство на семейството не отстранява различията на членовете му според техния тип, работоспособност, здраве: всеки се труди според мярката на своите сили. Семейството е и трудова единица, а не просто общ и съвместен живот. Социалното единство обаче не се изчерпва само с тази страна на нещата: достатъчно е да си спомним, че има и семейна „чест“, която се пази от всички членове; тогава разбираме, че принадлежността към семейството като към социално единство обхваща и душата, влиза дълбоко в нея като жив и хранителен извор. Децата в семейството не са просто предмет за грижи и тревоги, но те дават на семейството нов смисъл за съществуване, те са източник на радости и сили. Любовете към децата дава сили на родителите да понасят всичките неслучайности в живота, любовта към родителите дава светлина на децата през целия им живот. Кое може да е по-близко за човека от майка му, баща му? А, впрочем, новият живот идва в света именно чрез брака, чрез сближаването на двата пола. Всичко това значи, че в семейството, само в него, в дълбочината на пола се открива огромната творческа сила, която внася смисъл в нашия живот. Ако го нямаше половото сближаване, не би имало раждане на деца, а светостта на последното, цялата безмерна, неизразима радост от децата осветява по новому смисъла на пола. Не трябва, разбира се, да мислим, че полът в човека се разкрива единствено в раждането на децата: това, което си дават един на друг любящите мъж и жена, също е неизмерима ценност и сила - смисълът на пола се открива тук и в тази посока. Тези два „края“ на пола в нас - образуването на семейството като социално цяло и раждането на деца, от една страна, и цялата духовна съдържателност и сила на взаимния живот един в друг на мъжа и жената, ни позволят да признаем пола като начало на светлина и творчество, правда и живот.

За да завършим разглеждането на този въпрос, трябва да се кажат две думи и за монашеството. *Монашеството е съзнателно отдалечаване от живота на пола и ние почитаме монашеството заради тази му чистота.* Ако това е така, тогава не значи ли, че семейството и разцветът на пола в семейството са все пак низша форма на живота? Не трябва ли онзи, който търси висшия и по-добър път винаги да остане девствен и да живее извън пола? И не значи ли това на свой ред, че полът е даден на човека като мъчение и бreme, а не за живот и творчество?

Би било груба грешка да се мисли по този начин не само поради това, че „гнусенето“ от пола, презирането му е голям грях, осъден от Църквата; не само поради това, че „велика е“ тайната на брака, че в брака от Бога се дава особена благодат (а скверното не може да приеме благодат), че в семейството се осъществява „малка църква“. Тези съображения вече осветяват възвишения религиозен смисъл на брака и тази гледна точка е важна тук, понеже и монашеството се почита именно поради религиозната му сила. Ала не само по силата на религиозните съображения трябва да почитаме светостта на брака и да благоговеем пред тайната на пола - дори и самото понятие за монашеството установява това. *Целомъдрието на монасите не унижава пола, а само издига още по-високо неразкритата му святост, затуленост от брака. Не борбата с пола представлява смисъла на монашеството, а борбата с греха, и*

целомъдрието, въздържанието от полов живот не е цел, а е средство за тази борба. В монашеството хората търсят най-добрите средства за преодоляване на греха и тази задача, която еднакво стои пред всички хора, тук се решава по пътищата на отричането от всичко светско, но не поради презрение към света, а поради това, че тежестта на греховността особено силно пада върху нас чрез света. Който търси борбата с греха по този път, се освобождава от прекия натиск на света, но в монашеския си път той встъпва в сурова косвена борба със света вече вътре в себе си. Още тук ще отбележим, че пребиваването в брак поставя също задачата за борба с греха, само че тук, при еднакви цели, се имат пред вид други средства. В монашеството я няма властта на света над човека, ала вътре в човека пламва нова борба със света. Всички, които търсят правдата, встъпват в борба със света: едни - като остават в света, други - като си отиват от света. Борбата със света, по-точно с греховното начало в света, е задача, която стои пред всеки човек -и тези, които отиват в монашество, и тези, които встъпват в брак, еднакво, са изправени пред тази задача, но вървят към разрешаването ѝ по различни пътища. Между другото, в монашеството не се сваля тайната на пола, не утихва страшният пламък, който мъчи и изкушава монашествуващите. Дори може би цялата страшна сила и цялата дълбочина на пола стават още по-ясни в монашеството, отколкото в семейството. Смисълът на монашеството е в подвига на разпъване на своята плът не от презрение към плътта (това е грях и ерес), а заради тържеството на духовното начало в човека над плътта. Но същата задача стои и в брака - само че с друга своя страна. Бракът не е само полов живот, той е голям и сложен духовен път, в който има място за целомъдрие и въздържание. Там, където половият живот заема твърде голямо място, там семейството е заплашено от залитане в сексуалност, т.е. там отново възкръсва онази двойственост, присъща за подрастващите, и задачата на семейството като цялостен живот на основата на пола остава неразрешима. Монашеството е борба за духовен живот, ала и в семейството винаги трябва да се стои на стража за интересите на духовния живот. Щом само запустяват духовните връзки в семейството, то неизбежно се превръща в обикновено полово съжителство, понякога падащо до същинска проституция, приемаща легална форма. Изкривяването на семейството, нарушаването на законите му е факт от трагичен порядък - затова пътят на семейството не е лек, той не е в узаконяване само на половото съжителство, а се състои в устройването на целостта на общия живот и в опазването му. Полът не може и не трябва да живее в нас с отделен, самостоятелен живот, а трябва да бъде включен в цялостния общ живот. Пътят на семейството е път на възстановяване на този общ цялостен живот, завещан от Бога на човека още при сътворяването му, а пътят на монашеството не е отстраняване на пола, а само победа над греха чрез подтискане живота на пола. Затова не пред всички е открит пътят на монашеството, а само пред този, който няма особена склонност към семейството или пред онзи, който, изпитал семейния живот, се е лишил от него поради смърт на човека, с когото е бил свързан в брака.

В монашеството, в девствеността става ясно вторичното значение на сексуалността: тук тя не подлежи просто на затихване, но в процеса на

сублимация се завръща в човека вече в нова функция. В този смисъл трябва да кажем, че затихването на сексуалността, когато е съчетано (както в монашеството) с духовен живот, обогатява душата ни: онези високи перспективи на духовния живот, онова сияние, което изхожда от хората, отдалечили се от сексуалността, са свързани обикновено с умножаване любовта към хората. Дори когато затихването на сексуалността се явява принудително, то обогатява духовно човека. В тази светлина, особено в светлината на откровението за човека, дадено в чистотата на девствеността, става ясен моментът, за който вече говорихме: *най-дълбоката основа на пола е силата за творчество*. Тя се проявява нормално в духовно здравото семейство, и още по-ярко се проявява там, където сексуалността е прегоряла, затихнала, където девствеността не отслабва личността, а напротив - открива за нея нови пътища, нови сили за творчество.

Всичко това дорисува докрай пред нас живота на пола, пътя за устройването му, разкрива цялата дълбочина на тайната на пола в нас. Не трябва да се отнасяме лекомислено към пола в нас, трябва да пазим неговата тайна, да търсим правилното му устройване и да се боим от всяко извращение или от лекомислена игра с пола. Към бегъл обзор на тези опасности на пола ще преминем сега, за да осветлим и от тази страна нашия въпрос.

ГЛАВА ТРЕТА

В предходните глави говорихме за това как трябва да си представяме правилното устройване живота на пола: пред нас стоят или път на чистота и девственост или семеен живот. Извън семейството не трябва да има никакъв полов живот, той трябва да се ограничи и да затихне извън семейството, независимо дали това ще бъде приемане на монашество или принудителен самотен живот поради неудача в създаването на семейство. Тук изискванията на хигиената съвпадат с изискванията на морала и още повече с изискванията на християнското съзнание. Всеки извънбрачен полов живот може да даде само временно удовлетворение; и той ще бъде, ако не винаги на пътищата на лъжата, то винаги на пътищата на греха. В действителност извънбрачният полов живот е тържество на чистата сексуалност за сметка на духовната страна и, в частност за сметка на радостите и творческата сила, произтичаща от преживяванията на любовта. Това сочи социалното знание, психо-патологията, такива са и категоричните указания на моралното и религиозното съзнание.

След като осветлихме въпроса от принципната му страна, не може да не се запитаме: а как стоят нещата в реалния живот? Реалният живот оправдава ли принципните положения, които развихме до сега? Трябва да признаем, че действителността ни представя тъжна картина на все по-нарастващо отслабване на семейните отношения, упадък на семейството, картина на такова изкривяване и разрушаване на „великата тайна на семейството“, че неизбежно идва въпросът: накъде върви съвременния живот в тази си насока? Несполучливи бракове, безкрайно увеличилите се разводи, честото нарушаване от страна на единия от съпрузите, а понякога и от двамата на чистотата на брака, умножаване фактите на случайно или кратковременно съжителство, тежките последствия от всичко това върху децата, върху младото поколение; всичко това често предизвиква

отрицание на брака, страх от него. Особено често това се среща у момичетата: нагледали се в чуждо или даже в собственото си семейство какво реално представлява семейният живот, те отбягват брака, страхуват се от омъжването, по-скоро са готови за извънбрачно съжителство и при първия конфликт обаче да захвърлят съжителя си. Естествено, че в такива случаи избягват да имат деца, правят аборти, като не си дават сметка към какви тежки заболявания, обикновено ги води по-късно това. Опази характеристика на брака, която беше дадена в предишната глава, сега изглежда като остаряла сантименталност, несъответстваща на реалните условия в живота. *Бракът все повече се дискредитира сред младите поколения и във връзка с това все повече нараства култът на извънбрачните връзки; лекомисленото подхождане към половите отношения понякога се облича дори във формата на „идея“ за висшето изящество („поезия на изящната безнравственост“, както е казвал руският мислител Константин Леонтиев).* Не трябва да се учудваме, че на тази почва тържествува онова лекомислено епикурейство, което не желае да подходи сериозно към нищо, смее се, когато става дума за „висши ценности“, цинично дръпва „маската на добродетелта“, както е прието да се казва, за да провъзгласи безгранична свобода в половия живот. Всичко това не е клевета срещу съвременността, не е придилично морализаторство, а по-скоро е омекотена характеристика на семейната криза, която все по-силно и по-дълбоко се развива в съвременния живот. Но именно тази криза на семейството не поставя ли под съмнение всичко, което се каза по-горе за правилното изграждане живота на пола именно в семейството? За да отговорим на това съмнение, трябва да навлезем малко по-подробно в анализа на трудностите, които притискат семейството и изкривяват семейния живот.

Преди всичко категорично трябва да се подчертае, че тук най-малко значение трябва да се отдаде на все по-нарастващите икономически трудности. Достатъчно е да се посочат здравите семейства, непознаващи никаква криза, които най-често се срещат именно сред народа - сред обикновените хора, чиито икономически трудности са несравнимо по-силни, отколкото сред висшите слоеве на обществото. Колкото и да са наистина тежки икономическите условия на живот (които са особено тежки за семейството в случай на заболяване на децата), колкото и да се огъват хората под тежестта на този кръст, здравето семейство преминава тези изпитания като едно цяло. Мъжът, жената, децата - при нормални семейства, стават при тези условия не по-далечни един за друг, а напротив - по-близки. Всички заедно носят този кръст и взаимната им привързаност, колкото и да бъде атакувана от външните несгоди, става само по-дълбока и по-здрава. Всички основни трудности на семейния живот, довели днес до дълбока криза в семейството, лежат очевидно не извън него, а в самото него - в личностите на хората, съединили се в семейство.

Семейният живот, както вече казахме, има три страни: биологична („съпружеските отношения“), социална и духовна. Ако е „уредена“ някоя от страните, а другите страни или направо отсъстват, или са запуснати, тогава кризата на семейството е неизбежна. Да оставим настрана случаите, когато се женят или омъжват заради парична изгода, когато на пръв план се изтласква социалната страна - няма какво да се учудваме, че такива бракове „по сметка“

(освен редките случаи, когато чрез общия живот все пак ще се развият здрави семейни отношения), уви, постоянно водят до съпружеска невярност. Бракът не е и не може да бъде само социално съжителство - той е и полово, и духовно съжителство. За съжаление и по-рано и сега социалният момент играе решаваща роля при сключването на брака; и встъпващите в брак, и роднините им се утешават, че „ще го изтърпи и ще го заобича". Да, някога това се оправдава, но колко рядко се случва днес! В пиесата на Островски „Буря" е изобразен много ярко такъв трагичен капан, създаден от самите условия на такъв брак, и който действа безпощадно спрямо попадналите в него. За да носиш кръста на съвместен живот с човек, когото не обичаш и да не се поддадеш на изкушението да се събереш тайно с някого и по този начин да нарушиш дълга за вярност, се искат много сили. Верността е велика сила, скрепяваща семейните отношения, но тя не може да се подхранва единствено от чувството за дълг, само от *идеята* за вярност: тя трябва да има опора в живата любов. Още в Стария Завет е била дадена заповедта: „Не пожелавай жената на ближния си", и тази заповед трябва да огражда брака. При това хората си позволяват да се увличат от чужди жени, от чужди мъже и в този случай заповедта за вярност идва твърде късно, звучи отвлечено и безсилно. Дори ако съпружеската вярност остава ненарушена, въпреки това семейният живот вече е разбит. Понякога мъжът и жената пазят верността си (макар че сърцето вече е излязло от семейството и се е прилепило към някого извън него) „заради децата"; жертвата им в такива случаи отчасти е оправдана (докато децата не разберат истината), но въпреки това семейният живот е разрушен, живителният огън е загаснал, в семейството е хладно, пусто и мъчително. Децата винаги много страдат в такъв случай - не им стига необходимата топлина, не им стига онова, което безсъзнателно те очакват от семейството, от родителите. Доколкото кризата на семейството тук възниква на почвата на това, че хората са встъпили в брак, без да чувстват любов един към друг, дотолкова не може да има нормален изход. Разпадът на семейството е трагедия за децата, дълбока рана в моралната и особено в религиозната сфера в душата им, съхраняването на цялост в такова семейство, в което всичко е пусто, понеже е нямало и какво да цъфти, също е трагедия и за децата, и за родителите. Именно за тази охладеност в семействата добре говори Розанов, характеризирайки нашето време като време на „избледнялата" цивилизация. Предпоставката на брака трябва да бъде взаимното влечение, като че ли това е изводът от горните бележки. Извод, верен, разбира се, но необхващащ с достатъчна пълнота тайната на брака. На всяка крачка срещаме случаи, в които хората се събират в брак, защото са се „влюбили" един в друг, но колко често и такива бракове биват нетрайни! В какво се състои работата? „Влечението" е явление от сексуален порядък и влюбеността, която може да е при него, наистина представлява „смокинов лист". Често наричат *тази* влюбеност „физиологична", т.е. изцяло свързана със сексуалната сфера и ако някога на тази почва все пак може да се развие истинска любов, такъв „късмет" се среща твърде рядко в наше време. В предишните времена, когато съзнанието не е било толкова наситено, толкова отровено от защитите на „свободната" любов, когато цялата духовна атмосфера е била макар и по-сурова, но и по-морална, тогава в идеята за кръста и двете страни са приемали насериозно полученото се съжителство и на

тази почва са пазили чистота на брака. Било е бледо, безцветно, но духовно здраво. А сега, когато „физиологичната влюбеност“ стихне, хората, събрали се в брак или нарушават верността си и запазват външно брачните отношения, или се развеждат. Разпуснатостта в тази насока днес достига до невероятни размери; лекомислието при сключване на брак преминава в лекомислие при развода и трябва да се радваме, ако в такива случаи няма деца. Но ако има дете или деца, на какви страдания са подложени те! В семейството, където между родителите всичко е опустяло, не само цари хлад, но дори се развиват крайно враждебни отношения, прерастващи в кавги, оскърбление и ругатни, децата или душевно се свиват, стават притъпени, безразлични към всичко, или отрано изпадат в цинизъм, не признават нищо свято, не вярват на никого и на нищо...

За да бъде семейният живот не просто „сносен“, но и духовно здрав и съзиждащ, е потребно не само влечение, не само една „физиологична влюбеност“, а истинско увлечение, преминаващо в любов. Казано с други думи, само съчетанието на сексуалното влечение и движенията на любовта (ероса) осигуряват нормален семеен живот (сега говорим за сферата на пола): при липса на „влечение“ става трудно съпружеското сближаване, а при липса на любов, когато на пръв план изпъква (даже взаимното) чисто сексуалното влечение, семейството ще бъде крехко: „страстта“ ще угасне, сексуалното влечение ще отслабне и съпрузите неизбежно в остра форма ще преживеят вътрешната си чуждост един на друг.

Тайната на брака наистина е велика. Двама души, живели до встъпването си в брак свой собствен живот, имащи вече оформени навици, възгледи, всеки поотделно имал своите другари, приятели, след като встъпят в брак, започват да живеят, *общ* живот. Това, разбира се, не е леко отведнъж: необходими са много, произлизащи от любовта усилия за взаимно приспособяване, за отстъпчивост и за уменията да се намират пътища в живота, които да не бъдат тягостни за нито една от страните. Когато в сърцето има любов, тогава, разбира се, всичко става с лекота и естествено, но ако налице не е любовта, а „физиологична влюбеност“, чисто сексуално привличане един към друг, тогава временно двете страни са склонни към отстъпки, сякаш затварят очи за всичко трудно в другия човек, за да преживеят остро отблъскване един от друг, когато се събудят след „угасването на страстта“.

Огромно препятствие за нормалния живот (често и при искрена любов един към друг) може да се окаже, че встъпилите в брак вече са имали добрачен полов живот (което по-често е при мъжете, отколкото при жените). Трудно е за младата жена, чийто мъж ѝ е разказал как е живял преди брака да понесе това без отвращение и ужас. Сянката от добрачните отношения не може никога да бъде премахната; душата на този мъж, живял добрачен полов живот, извън волята му носи следите от този добрачен живот. Тук не говоря за половите болести, с които мъжът неизбежно заразява жена си; всичките съвременни средства, използвани например за лечение на сифилиса не могат окончателно да отстранят от организма отровата, натрупала се в него. Френският психиатър Шаркб имал добрия навик да води младите студенти в клиниката по венерически заболявания, за да запомнят завинаги ужасите, на които често биват обречени сифилитиците. Няма да се разпростираме върху тези тежки последствия на

добрачния полов живот, а също и върху извратеностите, които понякога се придобиват в добрачния живот и от които после страдат съпругите. Много по-сериозно е, че в добрачния полов живот се износва организъмът: сексуалният живот, несвързан с любов, със семейно огнище, с деца, отнема много повече сили от нормалните съпружески отношения в брака. Но най-тежкото, което носи добрачния полов живот, са раните, нанесени върху съпругата от мъжа, живял такъв живот. Не много жени могат да простят (истински) на мъжете си, че са се сближавали с други жени преди тях - това предизвиква у тях дълбоко отвращение, а понякога озлобление и ненавист. В началото на XX век в' европейската литература много нашумява една пиеса на Бернард Шернберг („Ръкавица“), посветена на тази тема. Малко по-късно в австрийската литература се явява повестта „Една заради мнозина“, в която се разказва как едно младо момиче, вече съпруга, научила от любимия ѝ (и много обичащ я) съпруг неговата изповед за добрачните му връзки (с тази изповед той искрено искал да свърши със своето минало) и не издържала скръбта и тежестта, легнали върху душата ѝ и смачкали нежния цвят на любовта. Тя се самоубила като „една заради мнозина“, за да разкаже на всички млади мъже за онова отвращение и ужас, които изпълват чистата девическа душа при узнаването как мъжът е живял преди брака. Добрачната разпуснатост не само е ужасна и мерзка за момичетата, но и предизвиква дълбока криза във възприятието им на живота. Те не могат да вместят, не могат да разберат как е възможно без любов и увлечение мъжете да се приближават до жени, които е прието да наричаме „продажни“ (въпреки че тези нещастни жертви на съвременните нрави в по-голямата си част не са виновни, задето са станали „публични“ жени). Не може да не споделим онова дълбоко движение на душата на Разколников, който се поклонил доземи пред Соня, останала чиста в душата си, въпреки че животът я е заставил да „продава себе си“...

Поради какво и защо младите хора тръгват по пътя на добрачния полов живот? Най-често на този път ги завличат лоши другари, има случаи, когато ги съблазняват лоши жени; някога (може би много често) падението на юноши става в пияно състояние. Л. Толстой разказва някъде, че една негова леля го съветвала да встъпи във връзка с жена „соте Ц faut“ („опитна“), като очевидно имала предвид да бъде научен на деликатно поведение с жените при полово сближаване... За последното трябва да кажем (и това многократно е било посочвано в психопатологията, а също е добре познато на свещениците при изповедите), че половото сближаване в брака отначало бива трудно за момичето, встъпило в брак, и от страна на мъжа наистина е необходима особена деликатност, за да не предизвика тежки преживявания у жената. Тези тежки преживявания често полагат началото на фатален процес у нея, поради което тя получава отвращение и страх от половото сближаване. Оттук (в най-голямата си част) и се поражда прословутата „женска хладност“, пречеща на брачните отношения и нерядко водеща до раздяла. Но ако наистина са тъй нужни особена деликатност и усет, когато мъжът и жената за първи път се приближават един към друг, съветът на лелята на Л. Толстой е добър пример за това как възрастните тикат младежта към брачен живот. Постоянно се сблъскваме със случаи, когато бащата казва на синовете си, достигнали определена възраст, че

вече им е време да са „имали жена". Особено странно и дори ужасно е да разберем, че някой млад човек обича някое момиче, „ухажва" я и смята да се ожени за нея, а в същото време живее в смисъла на половия живот с някаква друга жена. В действителност това е истинска кражба - такъв юноша краде от бъдещата си жена онова, което може да принадлежи само на нея.

Разбира се, огромно значение за това, че юношите тръгват по пътя на добрания полов живот има влиянието на изкуството, особено съвременното. Изкуството сякаш че си е поставило за цел да дразни половото влечение на читателя или зрителя и да го съблазни към извънбрачната връзка. Изкуството отдавна е заето с това - и докога ще бъде така?... Нарушаването на семейната вярънност, всякакъв род „приключения" се изобразяват все едно, че това е „естествено". Дори у Толстой в „Анна Каренина" високо-добродетелният Каренин е изобразен така, че читателят чувства към него отвращение, а нарушителят съпружеската вярънност негова жена, извън волята на художника (защото Толстой е направил всичко, за да подчертае безнравствеността на Анна Каренина) извиква към себе си чувство на дълбока симпатия. Впрочем, тази симпатия се отнася не към нейното нарушаване на верността, а към това, че тя е била дълбоко нещастна. Когато Вронский постигнал половата близост с нея, Анна дълго се противила на това. Когато отстъпила накрая, тя плакала горчиво и безутешно - това читателят не може да забрави.

Да, поезията на „изящната безнравственост" играе фатална и страшна роля в съблазните, които от всички страни причакват младежта. Въображението на юношите и девойките вече много отрано е замърсено, а на почвата на неизбежното в пубертетната възраст разминаване на сексуалността и ероса замърсяването на въображението става много опасно. А нещата не са и само в замърсяването - въображението изобщо е твърде дълбоко свързано с цялата ни емоционална сфера, следователно и със сферата на пола. То в това отношение е двусмислено, т.е. от въображение, подсказано от чистата потребност на любовта, става сексуално въображение. А сексуалното въображение винаги е нечисто въображение: то оголва и изважда онези сексуални пориви, които биват нормални и здрави само когато са включени в цялостния семеен живот. Отделени от тази цялостност (поради намесата на въображението) сексуалните пориви нарушават основната норма на живота, а въображението, запълнено със сексуални теми, става проводник на отрова. Между другото, за развиването на тайния порок у момчетата (ръкоблудството) огромната роля принадлежи също на въображението и който желае да се бори с тайния порок, не трябва да подхранва сексуалното въображение, а е длъжен да слага спирачка на работата му. В това отношение съвременната литература оказва гибелно въздействие върху младите души, като запълва сексуалното въображение с различни картини, раздразващи движението на пола.

От тук не следва ли, че трябва да се борим с въображението въобще, да го подтискаме още от детство? Такъв изход също би бил грешен, защото силата и влиянието на чистото въображение са тъй значителни и ценни, че без тях също трудно се върви по пътя на изграждането на своя духовен живот. В римокатолическата аскетика въображението се признава като една от главните действащи сили в духовния живот, с което ние, православните, никак не може да

се съгласим, тъй като за духовен принцип на духовното здраве ние признаваме началото „трезвост“¹, както се нарича при нас. Трезвостта, яснотата и просветлеността на съзнанието поставя граници на въображението, без което в духовния живот опасността от „прелест“ (както се нарича в аскетиката, т.е. незабележимо отклонение в лъжа и неправда) става много голямо. Но ако нашата православна аскетика слага граници на въображението, понеже то е насочено към горната сфера, сферата на светлината, то въпреки това въображението не се приема като опасна и ужасна сила, ако по характер е чисто. Именно силата на ероса, действайки върху въображението, му придава този характер на чистота, дори може би на известна (романтична) отвлеченост. При подрастващите романтичното им въображение е не само свободно от всякакви налепи на сексуалността, но и направо отбягва, и се отвращава от всеки подобен намек. Едностранчивото, безгранично развитие на такава романтична отвлеченост също става опасно, създава извънмерна мечтателност и фантазност, които (особено у момичетата) при допир с реалния живот, напр. при създаване на семейство, често водят до тежки, понякога непоправими трагедии. Едностранчивото развиване на романтичното въображение има своите опасни страни, както е опасно и едностранчивото развиване на сексуалното въображение. Но именно поради това е необходимо не да се отхвърля силата на въображението, а оформянето на правилната ѝ култура. Като имаме предвид онзи разпад на цялостната полова сфера на сексуалност и ерос, е необходимо всячески да се стремим въображението да се окаже на страната на ероса, а не на сексуалността.

Придавам толкова голямо значение за живота на пола, в устройването именно на въображението, че считам за полезно да се спра малко върху неговия анализ. За яснота на картината ще се възползвам от разказа на Тургенев „фауст“. В него се говори за едно момиче, което никога не четяло романи, а се занимавало изключително с естествознание. Тя се омъжила, имала деца, но както преди, си оставала чужда за целия свят на фантазията. Когато се случило за първи път да се запознае с Гьотевия „фауст“, а после и с други поетични произведения, тя била потресена от този нов свят на поетични образи, в нея се събудили някакви сили, които дотогава били неподвижни в нейната душа. Към това се присъединила и неочаквано пламналата в нея любов към човека, който я запознал със света на поезията. И героинята на разказа, преживяваща много дълбока вътрешна драма, не я издържа, разболява се от треска и умира. Смисълът на този забележителен разказ е изключително важен за нас. От една страна, светът на поезията, въобще светът на изкуството съдържа в себе си безспорна отрова, преодоляването на чието действие е много трудно за душата. Душата на Вера (героинята от разказа) би си останала чиста, не би се запалила с любов към чуждия човек, ако не бе докосната от отровното дихание на поезията, което пробудило у нея потребността от такива преживявания, които не ѝ дал животът. Така в душата ѝ била подготвена нейната измяна на мъжа ѝ - в нея заговорили онези душевни сили, които не били използвани от семейството и онзи, който извикал за живот тези сили, станал за нея по-скъп от съпруга ѝ. В този пример достатъчно ясно се вижда не само огромната сила на въображението, но и цялата му неудържимост, неукротимост. Ако даже такъв

чист човек като Вера, която била вече и майка, пробуждайки се за живот във въображението не могла да издържи страстния порив в себе си, тогава какво да говорим за онези, които на млади години се отдават на фантазията? Въображението е ужасна, опасна сила в нас не само поради това, че не можем да се регулираме, но и защото за въображението няма граници, защото губим чувството си за реалност, губим подсъзнателния контрол на инстинкта за самосъхранение, отдаваме се на поривите си, сякаш се опиваме от тях. Да, неправилното развитие на въображението, като ни откъсва от действителния свят може да доведе до загуба на психическо равновесие. Тази власт на въображението е още по-опасна, понеже в същото време тя дава висше услаждане на душата. Естетическите преживявания, услаждайки се от които душата достига до несравними радостни преживявания, не могат да й бъдат достъпни, ако в нас не действа въображението. От друга страна, в дейността на въображението винаги има макар и малка частица от това естетическо упоение - достатъчно е да си спомним сладостта на мечтите.

Въображението е огромна творческа, но и ужасна сила на душата. И единственият начин да го овладеем, е да му даваме вярна посока на движение. Да се подтиска работата на въображението е опасно, а често и невъзможно - то трябва само правилно да се развива. На въображението трябва да се даде чисто и светло движение и именно изкуството със същността си може да му предава тази възвисяваща и светла сила. Още Аристотел е учел за пречистващото действие на изкуството и това е вярно в смисъла, че светлите образи, създавани от изкуството като вечни спътници, винаги ни зоват към онова, което е чисто, изящно, благородно. Като се приобщаваме към света на изкуството, ние въвеждаме в душата си онова велико начало на ритъма, което облагородява и тялото, и душата, освобождава ни от всичко грубо и тъмно и ни зове към красота, към нашето преображение. В изкуството обаче, както откриваме и в наши дни, винаги има нещо двусмислено - това не следва да се отрича. Именно затова действието на изкуството в нас е двойствено: то възвисява душата, но също внася и отрова в нея. Това открито трябва да признаем, но да имаме предвид, че пътят на човека във всичко върви не така, че да подминаваме злото (което е невъзможно, понеже злото влиза в самата ни душа), а така, че да го отхвърляме съзнателно и свободно да избираме доброто. Злото, което се излива в душата чрез изкуството, се отхвърля по-лесно, отколкото злото в живота и ако изкуството съдържа в себе си отрова, в него самото се дава и противоотровата - а душата трябва да избере какво предпочита. И така не само че е невъзможно, но и не трябва да се подтиска въображението - единствено трябва да се помогне на душата да преодолее съблазнта на злото и да заобича доброто.

Пряко свързана с културата на въображението е т.нар. сублимация, която поема движенията на ероса и ги превръща във висши форми. *Върху сублимацията се основава тайната на въздържанието и следователно и на девствеността: „играта“ на пола, която никому не дадено да избегне, може да бъде трансформирана във висши движения, да бъде „сублимирана“ (издигната).* Много ценни сведения по тази тема могат да се намерят в книгата на проф. Б. Вишеславцев „Етиката на преобразения ерос“, в която за „преображението“ на

ероса, за пътищата на сублимацията са казани много верни неща. Ако е вярно, че „прекрасният образ“ ни откъсва от сексуалността и може да увлече духа ни във висините, като по този начин превръща половата енергия в енергия на пола, т.е. в резервоара на творческите сили в човека, не трябва да забравяме, че в този случай винаги е неизбежен и известен *духовен труд*, често много тежък. Да се откъсваш от „наслажденията“, които ни се обещава от сексуалните пориви, винаги е трудно и даже мъчително. Аскетиката в течение на вековете е натрупала огромен опит за трудностите при преодоляването на сексуалните съблазни: още простият „помисъл“, простият образ, таящ в себе си възможността за сексуално възбуждане, обладава голяма сила. Затова в борбата за „преображение“ на ероса борбата с помислите добива изключително значение. Необходимо е само ясно да държим в съзнанието *защо* трябва да подтискаме в себе си помислите със сексуален характер. Разбира се, идеалът за чистота, въплътен в светиите ни, помага да се борим вътре в себе си за чистота, за „преображение на ероса“, т.е. за сублимацията на сексуалните движения.

Тук основно трябва да напомним, че всеки духовен труд в нас е свързан (неизследимо за съзнанието ни) с *кръст*. Всеки човек има свой път за възхождение към Бога, към Царството Божие. Кръстът не значи непременно страдания, но неизбежно той ги включва в себе си - страданията се пораждат от онази коренна разстроеност на съществото ни, която се нарича „*първороден грях*“, т.е. не индивидуален грях, дори не създаден от условията на физическата и социалната наследственост, а произтичащ от свойствата на нашата природа. Естествено е сферата на пола (поради обвързаността на тялото и душата в нея) да е обречена повече от другите да бъде източник на страдания. Никой не може да подмине тези страдания заради пола, но можем и трябва не само да ги понасяме, но и да ги обръщаме за полза и за добро. Онзи духовен труд, който е необходим даже и в най-благоустроеното семейство за регулиране „играта“ на пола, вътрешно се определя от нашия кръст.

Това не се отразява никъде другаде с такава сила, както при *принудителното безбрачие*. С това име наричаме всички случаи, когато въпреки цялото желание да се създаде семейство, това не се отдава. Мъжът поради създалите се социални условия има преимущество да проявява инициатива и да прави „предложения“ на момиче, което би искал да вземе за жена и ако получи отказ, може да понесе това спокойно и мъжествено и да опитва да търси други пътища за женитба. А момичетата, лишени от инициатива (не могат те сами да се предлагат за жени!), често така си остават моми или понеже тези, които са им по сърце, не се интересуват от тях, а интерес имат тези, които не им допадат, или по други причини. Така или иначе съществува принудителното безбрачие без всякаква склонност за монашество, в което безбрачното състояние се определя от стремежа към усамотяване, към полово въздържание. Безбрачието, произтичащо от стремежа към монашество, е една стълбица за изкачване към висшето призвание и тук борбата с пола става една от темите на духовния вътрешен живот. Сублимацията на половата енергия, неизбежно натрупваща се в тялото, въпреки че е трудна, но е осъществима именно по пътищата на устремеността нагоре. *Тук наистина става „преображение на ероса“; самият кръст на борбата с половите движения става част от общия кръст на борбата с*

„ветхия човек“ в себе си. Цялото ударение, целият динамичен заряд тук е свързан със *свободното* устремяване нагоре, което съдържа в себе си огромна духовна енергия. Да не говорим за това, че попадайки в манастир с вековни традиции на размерения, ритмично построен църковен живот, онези, които тръгват по монашеския път, намират огромна подкрепа в този живот с неговия ритъм, правила и задължения. Но принудителната девственост, не доброволната, която не намира никаква поддръжка в душата, не създава ли нови мъчения - като не само не отслабва натиска на пола, а обратно - усилва го, понеже душата жадува за полов живот и се мъчи от тази жажда. Принудителното безбрачие не поставя ли по нов начин въпроса за извънбрачното съжителство, не оправдава ли случайните и неслучайните връзки?

Трябва да имаме предвид, че само в брачния живот удовлетворяването на половата потребност не внася никаква лъжа, никаква дисхармония, а всички извънбрачни отношения неизменно съдържат в себе си лъжа, неизменно внасят дисхармония. Трябва да си загубил срам, за да не чувстваш тежест в душата, когато хората тайно или по пътя на всевъзможни изкуствени комбинации се събират беззаконно с чужди жени. Или, което по-рядко се случва, но все пак става - когато младежи се събират с девойки, за които по едни или други причини не могат, а и не желаят да се оженят. Цялата тази мрежа от лъжи, неправди, от всякакви изкуствени мерки и т.н. неизбежно отравя душите, каквото и да си казват тези, които тръгват по такъв път. От принудителното безбрачие има само един изход - бракът; дори „неудачният“ семеен живот, пълен с различни трудности и терзания, дава на сферата на пола онова, което ѝ е нужно. А ако и двете страни в „неудачния“ брак носят мъжествено кръста си и се стремят да разкрасят един другиму тежкия живот, открил им се в брака, тогава бремето на такъв брак малко по-малко става по-леко и по-поносимо.

Принудителното безбрачие, разбира се, обрича на тежка борба със самия себе си, но съществува път, по който тази борба наистина се облекчава: това е да се сближи с някакво семейство, в което има деца. Чуждите деца стават за нас наши, собствени; радостите на чуждото семейство хранят душата, скърбите им карат да се полагат усилия за тяхното омекотяване. Многовековният опит е показал, че по този път принудителното въздържание става поносимо и създава сублимация (издигане, преобразяване) на половата енергия и безпокойства.

Както виждаме, няма друг път в устройване живота на пола освен брачния живот или пълното безбрачие (монашество или принудително безбрачие).

В живота на пола обаче има още няколко тъмни страни, които също трябва да засегнем, за да не заобиколим тези трудности. Всички те са извращения, т.е. нарушения на естествените форми на половия живот и сред тези извращения ще се спрем само на две, неравноценни, въпреки, по своето значение във вътрешния живот. И двата вида извращения възникват само у мъжете - и това отново ни показва особените трудности на мъжката натура в сферата на пола.

Ще кажем няколко думи за така наречения таен порок/онанизъм или ръкоблудство/, от който страдат преобладаващото число момчета. В огромната си част младежите, встъпващи на пътя на половото съжителство с жена, обикновено се освобождават от този порок, но има случаи, когато някои мъже, вече живеещи в брак и имащи нормален полов живот, не престават да страдат от

него - такава е силата на навика.

При цялата неестественост и вътрешна отвратителност този порок не би бил твърде опасен, ако не е това, че няма никакви външни граници в злоупотребата с него, а още повече, че станал навик, той тегли към себе си дори и когато е непоносимо мъчителен и даже омерзителен. Когато укрепне навикът към тайния порок, най-тежката страна е именно това, че момчето се чувства във властта на някаква фатална сила, която не може да победи. Това създава неувереност в себе си, а поради това и подозрителност към другите (струва му се, че и другите не го уважават), склонност към меланхолия, към апатия, упадък на енергичния и творческия живот. Разбира се, че всичко това разстройва душевното здраве, а при неблагоприятна нервна конституция (т.е. душевна нагласа) на момчето може тежко да се отрази на психическото равновесие, може да доведе до истинско душевно заболяване. Принципно казано, не съществува пряка и безусловна връзка между тайния порок и психическите болести; трябва да признаем направо като вреден много разпространения възглед, че тайният порок води до психическо заболяване. Този възглед, освен неверен, е вреден и за това, че само засилва описаната по-горе психическа потиснатост и не помага на малкото момче или юноша да се освободи от лошия навик, а обратно - закрепява го, като усилва потиснатостта и създава безнадеждно настроение. Между впрочем тайният порок, както и всеки навик, може да бъде победен само при вяра в себе си, вяра във възможността за победа над навика: в този случай особено силно се проявява творческото действие на вярата в нас. *Лекарите и педагозите често предписват ред външни средства* - студени обтривания, занимания със спорт, потъване в умствена работа и т.н. Всичко това без съмнение е много полезно, но решаващото значение принадлежи на готовността да се захвърли порока, на вътрешната решимост да се освободиш от него. Както при всяка борба с вкоренил се навик, не трябва да се разчита на бърза победа: *навик, потиснат днес, ще заговори с още по-голяма сила утре или по-късно - в този случай се изисква продължителна и неуморна борба. А всъщност силата на навика (всеки) не е толкова голяма, колкото изглежда.* Тя създава много остри точки, изпълващи душата с парещо желание за удовлетворение, но стига да се подминат тези моменти и силата и натискът на това парещо желание напълно изчезват.

Съсредоточеността на силата на навика в тези остри, мъчителни точки показва, че трябва да издържим само няколко трудни момента - и победата е осигурена. Ала за да устоим в тези мъчителни точки, трябва пред себе си да имаме определена, одушевяваща, скъпа задача, заради която душата действително е готова да изтърпи мъчения. Изкушението в тези мъчителни точки тъй подчинява на себе си, така зове и смущава, че душата на малкото момче често не издържа и казва на себе си: „Днес още няма да се боря, а от утре вече ще започна.“ Да се преодолява това изкушение е възможно само в името на нещо определено и ясно; и тук изниква основният въпрос, на който всеки е длъжен да умее да отговори, а именно: „Защо е нужна, в името на какво е нужна чистотата?“ Само в името на отвлечени закони на морала и изисквания на природата е трудно да се борим с изкушенията. Най-лесно за подрастващия да се справи с това, да намери мотиви за чистотата е в случай, че той е заобичал някого. Тогава той

инстинктивно чувства цялата лъжа, цялата неправда на външното удовлетворение на сексуалната потребност; инстинктивно съзнава, че щом обича някоя девойка, той не само с душа, но и с тяло ѝ принадлежи. Има някаква кражба, някаква дълбока, но безспорна лъжа в това, че обичайки някоя девойка, момчето все пак се предава на тайния порок или на половия живот. В името на любимото момиче, в името на любовта си към нея юношата е длъжен да остава чист. Този мотив за чистотата наистина често помага на младите хора да се справят с връхлитащите ги изкушения. Че този мотив е недостатъчен, се вижда от това, че той може да действа не във всички, а само при онези, чиято душа е обхваната от любов. Не може да предизвикаш изкуствено в себе си любовта, тя е „случайност“ в този смисъл, че не зависи от волята на двете любящи същества. Блазе на тези, чиято душа живее със споделена любов - тази любов ще бъде за тях творческа сила във всички насоки, в това число и в борбата с порока в името на чистотата. Но нима за чистотата няма други мотиви, освен мотива на любовта?

Като второ основание за чистота може да бъде „опазването на самия себе си“, стремежът да се върви по пътя на правдата и доброто. Този мотив сравнително рядко притежава достатъчна сила - само малцина, по силата на тяхната нагласа и присъщия им дар се стремят към самоусъвършенстване в името на самия себе си. Стремежът да станеш по-добър, да подтиснеш недостатъците си по същество е аскетичен стремеж, който в нас е най-силен тогава, когато напреде ни сияе идеал, зовящ ни към себе си. В пълна сила това става само там, където налице имаме религиозен живот, в който мотивите за чистота получават особено силен израз. Не в името на себе си, не в името на едното самоусъвършенстване, но от любов към Пречистата Божия Майка душата се стреми самата да стане чиста. Божията Правда като слънчеви лъчи осветява, пронизва душата и всяко тъмно петно в нея измъчва и тревожи. Най-важното творческо значение на религиозния живот за нас се намира в Тайнството покаяние - Тайнство на действителното и пълно снемане на греховете от нас, при дълбоко очистване на душата от тях. Ако принесем на Бога покаяние за греховете си и получим чрез свещеника опрощение - греховете се отнемат от нас, душата отново намира изгубената чистота, обновява се и се освобождава от всичко, което я е обременявало. Затова в борбата с тайния порок особено голяма е помощта, оказвана от религиозния живот. От една страна, мотивите за чистота, породени от устремеността на душата към Бога, по силата си превъзхождат всички други мотиви; творческият порив на душата се храни и съгрява от цялата светлина, на която се покланяме и никой не отслабва, а напротив, расте заедно с възрастването в духовния живот. От друга страна, очистващата сила на покаянието действително ни възвръща изгубената чистота на душата, дава ни енергия, необходима, за да побеждаваме изкушенията.

Друго, далеч по-тежко извращение е онова, за което говори свети Павел (Рим. 1, 27), наричано днес „хомосексуализъм“. Трябва да се боим, че този порок е много по разпространен, отколкото си мислим... Възрастни мъже, страдащи от този порок, търсят момчета и юноши, за да ги използват за удовлетворение на половата си потребност. Още елините са страдали от това извращение, което, уви, е достатъчно разпространено и в Западна Европа. Когато това извращение

достигне определена сила с него, изглежда, вече е трудно да се борим - ето защо става още по-важно да предпазваме момчетата от покушения върху тях от страна на извратени по-възрастни хора. Има слухове, че в затворените мъжки пансионни момчета с развита чувственост се опитват да овладеят невинните си по-млади другари и да ги приучат към опасния порок. Задачата на педагога в случая е да предупреди своевременно момчетата за „ухажвания“ към тях от страна на възрастни, извратени мъже. Както всяко извращение, така и хомосексуализмът, веднъж „прилепил се“, трудно се откъсва, а в същото време бавно, но задължително настъпва психическа деформация - именно поради това, че хомосексуализмът е неестествен. Може и трябва да предпазим от тази беда нашите деца.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Полът е източникът на творческа сила в човека, залогът за неговата човешка природа, отличаваща го от ангелите. Като телесно-духовна функция той не е тъждествен със сексуалността - поради това ние различаваме енергията на пола от половата енергия. *Половото въздържание, свеждащо до нула половата енергия, съвсем не унищожава енергията на пола, а напротив, по пътищата на сублимацията я преобразува във висши, духовни форми.* Но въздържанието (доброволно или принудително) винаги е трудно и предполага духовни усилия, без които то може да премине в нервно заболяване. Напротив, когато въздържанието се съпровожда от духовни усилия, то става извор на нови сили, залог за истински разцвет на творческите заложби в човека. Ето защо в девствеността има истинска красота и правда.

Девствеността обаче не трябва да се основава на „погнуса“ от плътта; ако някой го влече семейния живот и неговите радости, ако някой би искал да има деца, такъв човек също има пред себе си праведен път - честния брак. Това е също толкова законен път в живота, както и девствеността, и монашеството. Главното и в двата пътя е съхранение на чистотата, ограждане на въображението от всякакви нечисти помисли.

Онова „разделение“ на движенията на пола, водещо до отделеното формиране на сексуалността и на преживяванията на ероса, е напълно закономерно за периода на половото съзряване. Но тази „поляризация“ на половата сила не бива да затваря очите за това, че основната проява на тази сила е потребността от любов, сливане в любовта с онзи, към когото е обърната душата. Затова всяко „натежаване“ към сексуалните движения (особено ако налице няма „обект“, към когото биха могли да са насочени движенията на любовта) е тревожно - в този случай се иска много трезвост в себе си, много мъжество във волята, за да не подхранваме сексуалното въображение.

Пътят на чистотата е изобщо път на *цялостния* живот, не знаещ раздвоение на сексуалността и ероса и това значи, че истинската чистота може да се постигне само в семейния живот. В младите години полът кипи и тревожи душата, като ту издига на преден план сексуални подбуди с остра и пареща сила, ту се отвръща от тях и се отклонява в „отвлечения“ ерос, в романтиката. Тази младежка „неустроеност“ на пола, създаваща неуравновесеност и противоречия в мятаната се млада душа, може да бъде опасна и дори мъчителна. Но важно е да се знае, че има път на чистота, а още по-важно да се знае е, че „грешките на младостта“ са

поправими, ако са умити със сълзи на истинско покаяние. Полът може да се превърне в проклятие за нас, да стане причина за душевни и телесни заболявания, причина за житейски трагедии, но също така може да бъде извор на висши и най-хубави радости, може да открие на душата възможност за разцвет и за проява на силата ѝ, може да стане начало на спасението и на творческото преображение. Пътят на девствеността и безбрачието, от една страна, и пътят на семейния живот, от друга, служат на нашето спасение, дават простор за творческите сили, заложили в пола. Стига само твърдо да държим кормилото и да насочваме ладията на живота си към истината и красотата. Стига само да проумеем с цялото си същество правдата и неотменимостта за всеки човек на неговия кръст. В носенето на кръста - по начина, който се диктува от живота, т.е. в безбрачие или в семеен живот, се състои творческата задача на всеки човек.

1953 г.